

МАТЕРІАЛИ З РОЗКОПОК М. І. ОСТРОВСЬКОГО НА ПОСЕЛЕННІ ЛИПА В УРОЧИЩІ «ВІТЕРЩИНА» ДУБЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано колекцію неопублікованих матеріалів археологічних досліджень М.Островського 1930-1940-х рр. з поселення Липа в урочищі «Вітерщина» з фондів Дубенського історико-культурного заповідника. Стверджено, що комплекс ранньозалізного віку з цієї колекції близький до пам'яток типу Нетішин могилянської групи середньої течії р. Горині і має окремі риси, притаманні кераміці цієї групи басейну р. Ікви. Одночасно він є і свідченням контактів на рівні мікрорегіонів.

Ключові слова: М.Островський, Липа, урочище «Вітерщина», Мізоцький кряж, лужицька культура, висоцька культура, милоградська культура, лежницька група, могилянської група

У фондах історико-культурного заповідника м. Дубна знаходиться колекція неопублікованих матеріалів з поселення Липа в урочищі «Вітерщина», здобута під час археологічних досліджень М.І. Островського у 30-40-х роках ХХ ст. [1].

У списку археологічних пам'яток Дубенщини, складеному М.І. Островським для обласного Історико-археологічного музею, зазначено: «В уроч. Вітровщина велике селище культури висоцької – знаходиться багато фрагментів кераміки і неолітичні крем. знаряддя». Там же вказано, що воно було відкрите автором 1925 року. Пам'ятка також відома як давньоруське поселення, виявлене М. Рудинським 1948 року [24, 51]. Довгий час її місцезнаходження залишалося невідомим. 1999 року загін туристично-археологічного клубу «Едельвейс» здійснив нанесення на карту топонімів в с. Липа. Тоді ж було встановлено точне місцезнаходження урочища «Вітерщина». Воно розташоване на пологому мисі Мізоцького кряжу, в районі колишнього витoku (тепер пересохлого) р. Липки – правобережної притоки р. Ікви, за 600 м на південний захід від сільської церкви. Сьогодні ця територія використовується під приватне сільське господарство (рис. 1).

З 1995 року на пам'ятці проводилися неодноразові збори підйомного матеріалу дубенським археологом В. Ткачем. Знахідки віднесено до городоцько-здовбицької, багатоваликової кераміки, тшинецько-комарівської культур епохи бронзи, могилянської групи ранньозалізного віку і Х – початку ХІ ст. Вище по схилу він виявив сліди майстерні з обробки кременю епохи бронзи.

Опис матеріалів з фондів історико-культурного заповідника м. Дубна

1. Сокира кам'яна, шліфувана, з просвердленим отвором (рис. 2,7). Форма – усічено-ромбічна, асиметрична; обух – не виражений і скошений, ширина його задньої грані приблизно дорівнює довжині бічних граней; грані лезової частини дугасті, в два з половиною рази довші граней обушної; отвір – круглий в поперечному і конічний в повздовжньому перерізі, діаметром 3,5 см, знаходиться на лінії переламу між обушною і лезовою частиною; поряд з отвором ближче до леза помітний слід незакінченого свердління, діаметром 2,5 см. Параметри: довжина – 27,4 см, ширина – 13 см, висота – 7 см. Виготовлена з сіро-зеленуватого зернистого каменю. Виявлена випадково місцевим жителем у 1982 р. [2].

2. Сокира крем'яна, шліфувана (рис. 2,6). Форма – клиноподібна, у вигляді високої трапеції з розширеним лезом, в поперечному перерізі прямокутна. Параметри: довжина – 11 см, ширина леза – 3,7 см, ширина обушка – 2,0 см, товщина 1 см. Виготовлена з темно-сірого волинського туронського кременю [3].

3. Серп крем'яний біфасціальний (рис. 2,5). Лезо увігнуте і підгостре лускоподібною ретушю; п'ятка – рівномірно розширена, двобічно загострена лускоподібною ретушю; робоча частина сильно заповірована від спрацювання. Параметри: довжина – 15,7 см, ширина п'ятки – 7,5 см, товщина – 1,0 см. Виготовлений з темно-сірого волинського туронського кременю [4].

4. Фрагмент стінки посудини межановицької культури (рис. 2,1). Орнаментований рядом зерноподібних ямок на плічках; поверхня сіра, згладжена; в глиняному тісті домішки дрібних зерен кременю і піску [5].

5. Фрагмент вінця горщика тшинецько-комарівської культури (рис. 2,2). Вінце відігнуте назовні; краї заокруглені; орнаментований гладким валиком на шийці; поверхня цеглястого кольору, згладжена; в глиняному тісті домішки блискіток слюди і піску.

6. Фрагмент вінця горщика тшинецько-комарівської культури (рис. 2,4). Вінце відігнуте назовні; краї заокруглені; поверхня світло-цеглястого кольору, згладжена; в глиняному тісті домішки блискіток слюди і кременю.

7. Фрагмент вінця посудини тшинецько-комарівської культури (рис. 2,3). Вінце вертикальне; краї потовщені, косо зрізані назовні; орнаментована композицією на переході від плічок до шийки з горизонтальної прокресленої лінії і ряду круглих дрібних ямок під нею та пари симетричних груп косих прокреслених ліній по чотири в кожній на шийці; поверхня коричневого кольору, лощена, на зламі чорна; в глиняному тісті домішки дрібнозернистого кременю.

8. Колекція кераміки ранньозалізного віку (24 екземпляри, нумерація в тексті співпадає з нумерацією на рис. 3):

1-3,7) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями, потовщеними краями, орнаментовані косими насічками, або пальцевими вдавленнями по краю вінець і рядом круглих ямок під краєм вінець, які утворюють з внутрішнього боку перлини. У двох випадках, при нанесенні ямок паличкою, здійснювався нахилений донизу відтиск, від чого ямки набували форми опущеного донизу трикутника.

4,5) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями, потовщеними краями, орнаментовані рядом перлин під краєм вінця, і рядом пальцево-нігтевих заціпів під ним. У одного з них край вінець був карбований пальцевими вдавленнями, у іншого – мав форму гладкого валика.

6,12,16-18) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями, потовщеними, заокругленими краями, а в одному випадку – вертикально зрізаними, орнаментовані рядом перлин під краєм вінець;

8,10,13,14,15) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями і краями сформованими у вигляді валиків карбованих пальцевими вдавленнями та орнаментовані рядом перлин під ними;

9,11) фрагменти горщиків з відігнутими назовні вінцями з заокругленими, або горизонтально зрізаними краями, орнаментовані рядом перлин під краєм вінця і карбованим пальцевими вдавленнями валиком під ним;

19) фрагмент неорнаментованого горщика з відігнутими назовні вінцями, заокругленими краями і опуклим тулубом;

20,21) фрагменти стінок горщиків орнаментованих карбованим валиком;

22) фрагмент горщика з вертикальними вінцями, потоншеними заокругленими краями, злегка виділеними плічками, орнаментованого рядом негативних перлин відтиснених видовженими ямками (як у №2);

23) фрагмент черпака з біконічним тулубом і відламану рукою, прикріплену до переламу тулубу, орнаментованого прокресленим орнаментом з косих ліній;

24) фрагмент миски конічної форми із плавно загнутими досередини вінцями, косо зрізаними досередини краями, орнаментованою рядом перлин на найбільшій випуклості тулубу.

Поверхня посудин згладжена, у номерів 2, 19 і 20 – лощена, різних відтінків коричневого, сірого і цеглястого кольорів. Усі крім 11, 18, 21 і 24 містять домішку шамоту в глиняному тісті, у екземплярів 7, 9, 11 і 12 присутній товчений кремень, у екземплярів 18, 21 і 24 лише пісок, у екземпляра 1 з шамотом комбінована слюда, у екземпляра 2, 3, 5, 6, 9, 15, 16, 19, 23 – пісок а в екземплярів 4, 14, 17 помітні блискітки слюди.

Аналіз та інтерпретація. Уламки кам'яних сверлених сокир такого ж типу, як екземпляр з ур. Вітерщини, знайдено на пам'ятках епішнурових культур Дубенщини, в тому числі Тараканів п. 3, Дубно-Звірогосподарство і на території сіл Молодаво і Костянець (1945 р.) [26, 607].

Велика кількість аналогічних клиноподібних крем'яних сокир, таких як під №2, виявлена на пам'ятках пізньотрипільської культури біля сіл Костянець, Мирогоща, Липа, на поселенні Листвин в ур. «Гострий Горб». М. А. Пелещин об'єднав їх у тип I [19, 68].

Біфасціальні серпи такої ж форми, як і липський, використовувалися в колі епішнурових культур епохи бронзи. Типологічно подібні вироби знайдені на поселеннях межановицької і стживовської культур по р. Ікві та р. Стублі [25, 162-163].

Кераміка ранньозалізного віку поєднує в собі риси різних груп пам'яток цього часу з території Волині. Територіально дане поселення знаходиться в межах ареалу могилянської групи [13, 72]. Орнаментація рядом перлин у поєднанні з карбуванням краю вінець або карбованим валиком та гладка поверхня посудин характерна для пам'яток типу Нетішин-Хорів і широко представлена в комплексах ряду поселень і зольників в середній течії р. Горині. Це ж стосується-

ся і форми миски з Вітерщини. [22, 145, рис. 2-5]. На основі особистих спостережень авторів, здійснених під час розвідок в басейні р. Ікви, можна стверджувати, що абсолютне домінування таких ознак у комплексі не є властивим для пам'яток могиллянської групи цього мікрорегіону. Один фрагмент горщика за формою схожий до посудин милоградської культури (рис. 3,22). Орнаментація негативними перлинами під краєм вінця, до того ж з ямками у формі трикутників, також є рисою більше характерною для посуду милоградської культури на пам'ятках басейну р. Горині та території Білорусії [16, 104, рис. 44,45; 18, рис. 3,2-4; 23, 75, рис. 4]. Орнамент прокресленими лініями на фрагменті черпака має аналогії в чорноліській культурі Середнього Подністр'я (пам'ятки типу Непоротове) [15, рис. 50,2,8]. Взагалі, геометрична орнаментація прокресленими лініями дуже розвинута в останній, а в комплексах ранньозалізного віку Волині трапляється в одиничних екземплярах, прикладом чого є і даний фрагмент [21, рис. 7,1; 21, рис. 9]. В свою чергу, орнаментація нігтевими защипами є рисою пам'яток лужицької культури і так званої лежницької групи басейну Західного Бугу і Стиру [11, рис. 9,1,3, рис. 4,2,4; 12, рис. 4,2, рис.20,1; рис. 21,4; 14, рис. 77; 17, рис. 8,9,10]. Аналогії орнаментації горщиків з Липи (ряд нігтевих защипів в поєднанні з рядом перлин над ними) знайдені в комплексі могильника в Ромоші (Львівська обл.) та з культурного шару поселення в Сжижуві Грубешівського (Польща) повіту на Західному Бузі [14, рис. 80,2; 27, tabl. VI,10, tabl. VII,5]. Наявність у трьох горщиків домішки товченого кременю в глиняному тісті є властивою для кераміки ранньозалізного віку на берегах р. Стир. Великий процент посудин з домішкою кременю в тісті зауважено на поселеннях біля с Хрінники [6], а також на поселенні Рованці – Гнідавська Гірка біля Луцька [7]. На пам'ятках могиллянської групи в басейні р. Ікви посуд з домішкою кременю трапляється в меншій кількості, але на багатьох з них [8]. Це також підтверджується і екземплярами з Липи.

На основі вищесказаного можна стверджувати, що комплекс ранньозалізного віку з ур. Вітерщина близький до пам'яток типу Нетішин могиллянської групи середньої течії р. Горині і має окремі риси притаманні кераміці цієї групи басейну р. Ікви. Тому він є свідченням контактів і переміщення носіїв традицій виробництва кераміки на рівні мікрорегіонів. Так, як р. Липка є найбільш віддаленою на схід притокою р. Ікви і має спільний вододіл з притоками Горині (Стублою і Збитинкою), то й міжплемінні контакти могли відбуватись, найшвидше, вздовж цих річок через Мізоцький кряж. Тим же шляхом, мабуть, проникають сюди і елементи милоградської культури. Оскільки басейн р. Ікви є контактною зоною між лужицькою, висоцькою культурою, лежницькою і могиллянської групами, то пам'ятка, досліджена Островським, має значення для вивчення їх взаємозв'язків і доповнює джерельну базу проблеми. Що стосується інших знахідок, то вони зайвий раз вказують на необхідність подальшого дослідження урочища Вітерщина для здобуття більшої інформації про місцезнаходження інших періодів.

1. Протягом другої половини 1920-х – 30-х років М. Островський, уродженець м. Дубна, проводить активні археологічні розвідки в місті і на його околицях. 1939 року після «золотого вересня» він був призначений завідуючим Дубенського музею і залишався на цій посаді до початку німецької окупації. За цей час він здійснив реорганізацію фондової колекції. Напередодні окупації М. Островський врятував всі цінності музею, розвізши їх по селах, а що було можливо – закопав у місті. Фактично, саме завдяки цьому, експонати не були вивезені до Німеччини, а після війни були повернуті за клопотання Островського до фондосховищ. Під час війни, коли фронт просунувся далеко на схід, М.І. Островський також проводив археологічні розвідки на пам'ятках Дубенщини. Сам він на час окупації жив в с. Липа. 1948 року він брав участь в археологічних експедиціях Львівської філії ІА АН УРСР під керівництвом вченого секретаря ІА АН УРСР М. Я. Рудинського та М. Ю. Смішка. На посаді директора Дубенського музею перебував до кінця 1948 року [9].

2. ДІКЗ кн. 2020/II-A-128.

3. ДІКЗ кн.3136/II-A-501

4. ДІКЗ кн. 3432/I-A-798

5. № 4-8 – науково-допоміжний фонд ДІКЗ кн. 1023/4689-4709

6. На цю особливість хрінницьких пам'яток вказувала, ще Л. Крушельницька, спираючись на матеріали розвідок [14, 151,152]. Під час роботи авторів в складі Хрінницької експедиції ІА НАН України під керівництвом Д. Н. Козака спостережено, що домішка кременю в комплексах посуду з розкопок поселень ранньозалізного віку є переважаючою. У публікаціях матеріалів розкопок інформації про це не зазначено [11; 12].

7. Під час розкопок на поселенні Рованці – Гнідавська Гірка (експедицією ДП «Волинські Старожитності» під кер. О. Є. Златогорського) відкрито об'єкти з комплексами близькими до

матеріалів Рованцівського могильника лужицької культури [10, 107]. В глиняному тісті посудин серед домішок часто був присутній товчений кремій, хоча щодо самого могильника, то в публікації матеріалів з нього подібного факту відмічено не було.

8. Цей факт ґрунтується на результатах розвідок А. Б. Бардецького та В. В. Ткача. Матеріали готуються до публікації.

9. *Дмитренко Т. Б.* Островський Михайло Іванович - дослідник ранніх поселень на Дубенщині // *Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби / За заг. автор. Кучинка М., Охріменка Г., Савицького В.* - Луцьк, 2008. - С. 252-256.

10. *Златогорський О., Бардецький А.* Дослідження багатощарового поселення Гнідавська Гірка біля Луцька у 2009 році // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego.* - Rzeszów, 2010. - Т. XXXI. - С. 101-114.

11. *Козак Д. Н., Прищепя Б.А., Шкоронад В.В.* Давні землероби Волині: пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі. - К., 2004.

12. *Козак Д. Н., Павлів Д.Ю.* Поселення ранньозалізного часу біля с. Хрінники на Волині // *Археологія і давня історія України. Археологія Правобережної України.* - К., 2010. - Вип. II. - С. 71-96.

13. *Крушельницькая Л. И.* Культуры Прикарпатья, Волыни и Закарпатья раннескифского времени // *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо).* - К.: Наукова думка, 1990. - С. 141-143.

14. *Крушельницька Л. І.* Лежницька група пам'яток Волині // *Пам'ятки гальштатського періоду в межах річчя Вісли, Дніпра і Прип'яті / Відп. ред. Л. І. Крушельницька.* - К.: Наукова думка, 1993. - С. 143-158.

15. *Крушельницька Л. І.* Чорноліська культура Середнього Придністров'я: за матеріалами непоротівської групи пам'яток. - Львів, 1998.

16. *Мельниковская О. Н.* Пам'ятники раннього залізного століття Юго-Восточной Белоруссии // *КСИА, 1963.* - Вип. 94.

17. *Павлів Д.* Нові пам'ятки «лужицької культури» на заході України // *Пам'ятки гальштатського періоду в межах річчя Вісли, Дніпра і Прип'яті / Відп. ред. Л. І. Крушельницька.* - К.: Наукова думка, 1993. - С. 11-56.

18. *Пелешишин М. А.* Нові матеріали до археологічної карти Волині // *МДАПВ.* - К., 1961. - Вип. 3. - С. 140-150.

19. *Пелешишин М. А.* Поселення мідного століття біля сіл Костянець і Листвин у Західній Волині. - Львів, 1997.

20. *Ратич О.* Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. - К., 1957. - С. 39.

21. *Самолук В.* Зольник могилянської групи поблизу м. Нетішин // *На пошану С. С. Березанської: Збірник наукових праць.* - К.: Шлях, 2005. - С. 302-319.

22. *Самолук В. О.* Пам'ятки типу «Могиляк»: проблеми культурно-хронологічної атрибуції // *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею.* - Нетішин, 2003-2004. - Вип. 2-3. - С. 135-147.

23. *Свєшніков І. К.* Пам'ятки милоградської культури в басейні р. Горинь // *Археологія.* - К.: Наукова думка, 1971. - № 2. - С. 68-81.

24. *Свєшніков І. К., Нікольченко Ю.М.* Довідник з археології України: Ровенська область. - К.: Наукова думка, 1982.

25. *Ткач В.* Крем'яні жнивварські знаряддя доби неоліту, енеоліту, бронзи та ранньозалізного століття за матеріалами з Дубенщини // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 150-річчя від дня народження Д.І. Яворницького: Матеріали наукової конференції 24-25. 11. 2005 р.* - Рівне, 2005. - Вип. 3.

26. *Ткач В.* Пам'ятки ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині.* - Луцьк, 2007.

27. *Dąmbrowski I.* Materiały ze Strzyżowa pow. Hrubieszów // *Materiały Starożytnie.* - Warszawa, 1962. - Т. 8. - С. 7-41.

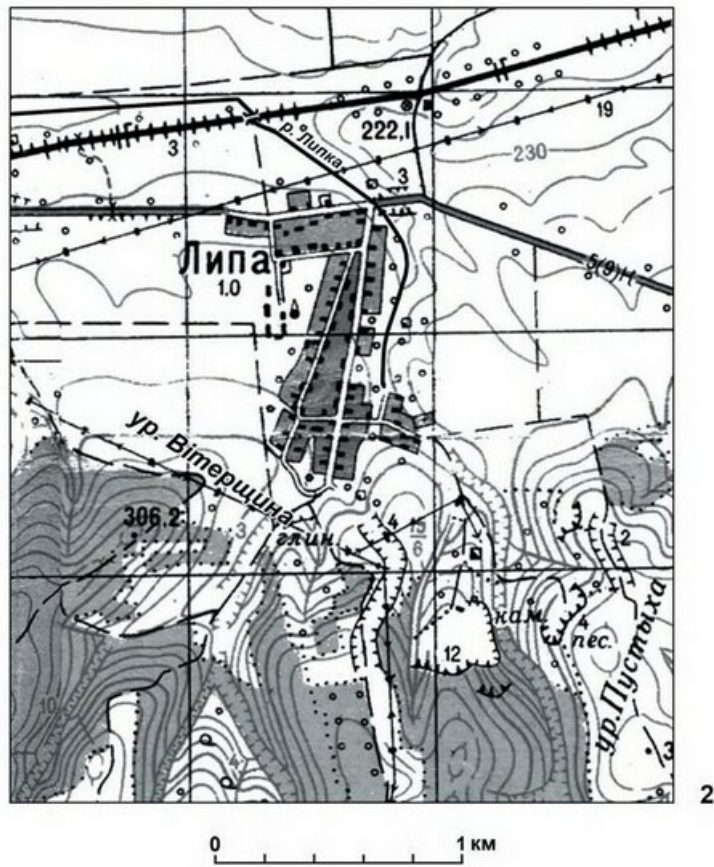
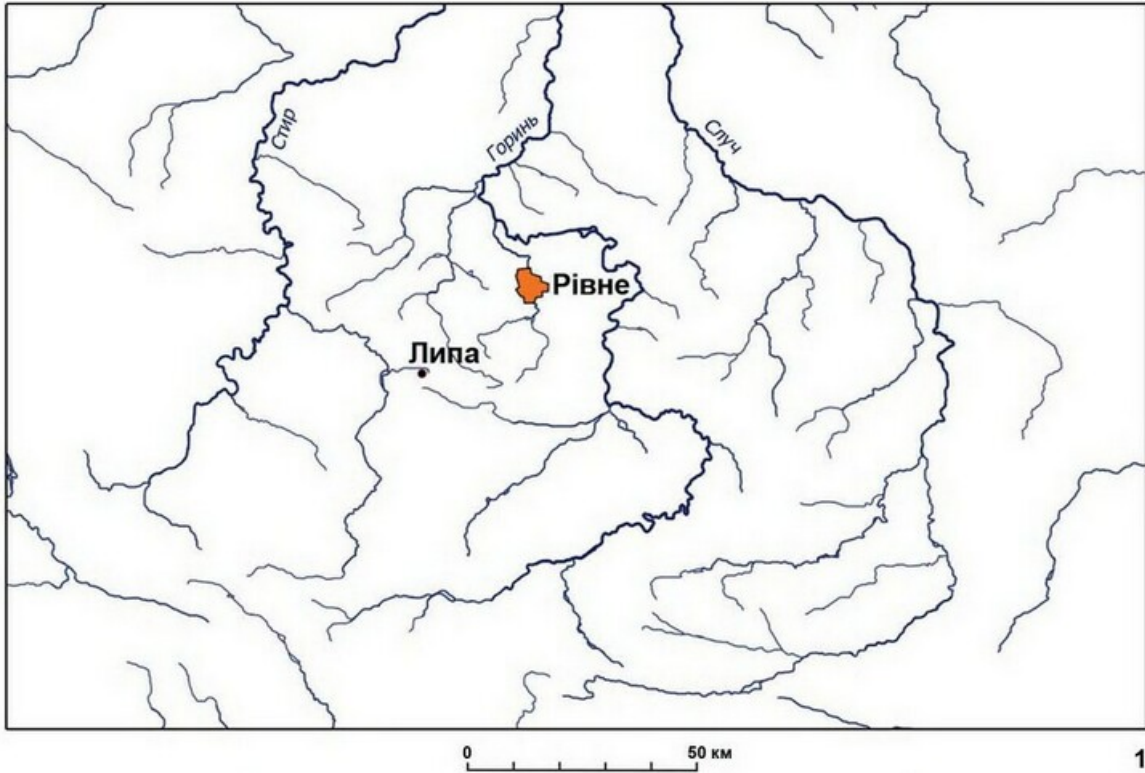

Рис. 1. 1 – місце розташування с. Липа на карті річкової системи Горині і Стиру; 2 – топографічна карта району с. Липа з позначенням урочища Вітерщина.

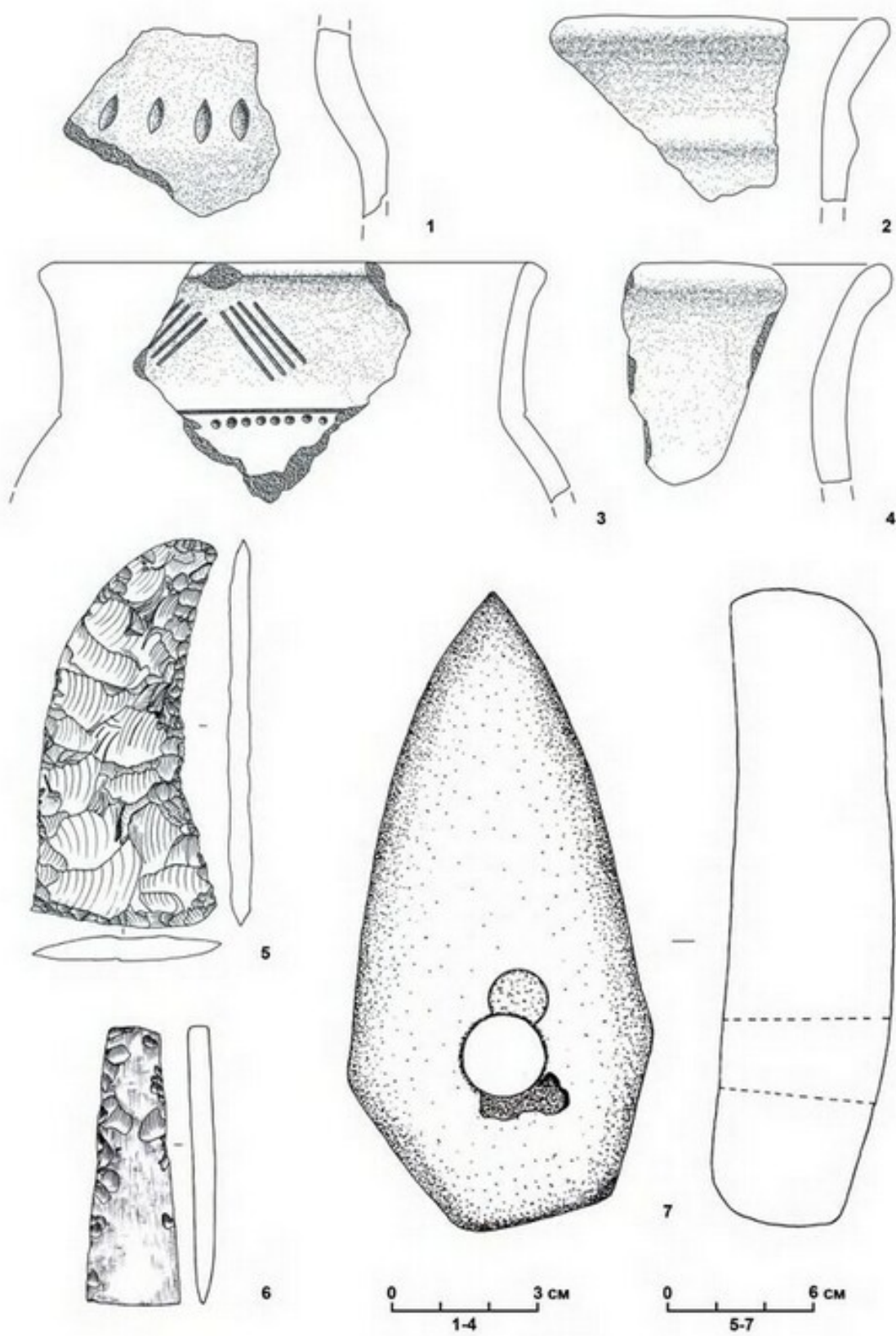

Рис. 2. Липа, ур. Вітерщина. Матеріали епохи бронзи.

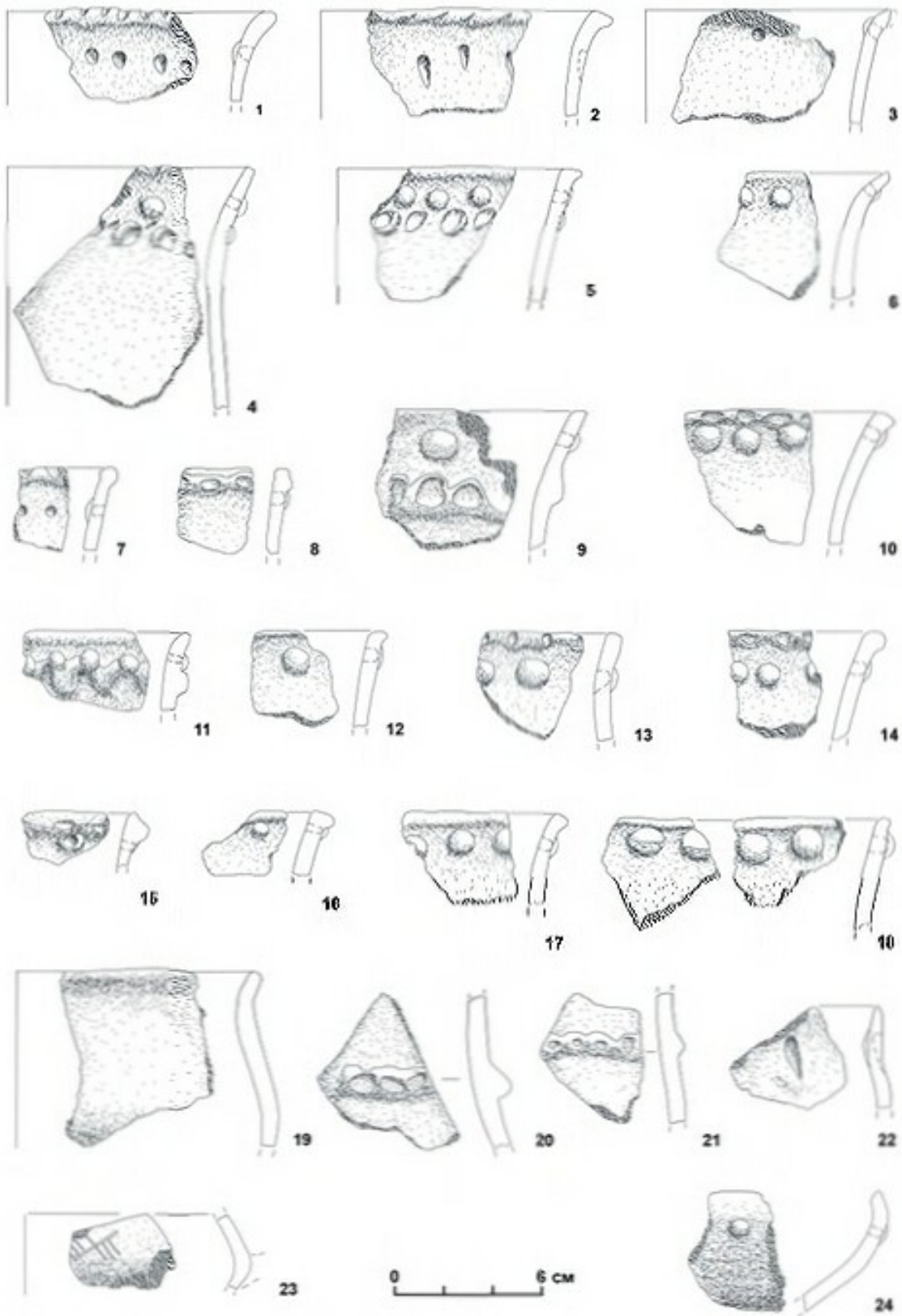

Рис. 3. Липа, ур. Вітерщина. Кераміка ранньозалізного віку.